

Назви пояса у східноподільських говірках

Лексика на позначення одягу посідає важливе місце в лексичній структурі українських говорів. Ця лексика належить до активно вживаної, тісно пов'язана з побутом і культурою народу. Тому тематична група лексики (ТГЛ) на позначення одягу була предметом системного дослідження у поліських говірках (праці Ф. Бабія, Г. Гримашевич), поліських, волинських та подільських говірок (Л. Анисимової), карпатських (М. Дерке, Н. Пашкової), східнослобожанських (Л. Лисиченко), східностепових (Н. Клименко), середньонадніпрянсько-степового порубіжжя (Т. Щербини) та ін. Назви одягу належать до одних із найдавніших найменувань. Одним з традиційних елементів одягу є пояс.

Об'єктом нашого дослідження є лексика на позначення пояса в говірках Східного Поділля.

Мета статті – проаналізувати назви поясів у східноподільських говірках, особливості їх творення, мотивації, етимології та географічне поширення.

Пояси виготовляли із різноманітних тканин і матеріалів. У говірках Східного Поділля на позначення шкіряної, матерчатої чи в'язаної смужки для підперізування одягу у стані зафіксовано спільнокореневі загальнонародні лексеми ¹пойас (СУМ, VII, 495) та ¹пасок (СУМ, VI, 86). Лексему ¹пасок етимологи називають запозиченням із польської мови, що витворилося з праслов'янського *pojasъ* у результаті випадіння *j* між голосними *a* та *o* і стягнення цих голосних в основі (ЕСУМ, IV, 303). Обидві лексеми в говірках є однаково активними. ДО 'матеріал виготовлення' дозволяє виокремити декілька мікрогруп назв поясів. Сема 'пояс із тканини' у переважній більшості говірок не має спеціальної назви і реалізується лексемами ¹пасок / ¹пойас. В окремих говірках ці лексеми утворюють атрибутивні словосполучення ¹пойас тка¹невиї, ~ трико¹тажний, ~ трап¹чаний, ~ трап¹л'аний, ¹пасок матир¹чатий, ~

ма'терчастий, ~ *трап'л'аній*, ~ *трап'їа'ній*, ~ *трап'чаний*. Незначний ареал на позначення поясу із тканини утворює номен *ш'ворка*.

Довгий шкіряний пояс із пряжкою в досліджуваних говірках позначають однослівні номени *'пасок*, *'пояс*, *'рем'ін* (*ри^e'мен'*, *ри^e'м'ін'*, *ри^l'м'ін'*, *р'і'м'ен'*, *ре^u'мен'*, *'ремен'*, *ре^m'ен'*, *р'е^m'ен'*, *р'і'мен'*, *'ремин'*). Лексема *'рем'ін* з таким же значенням відома загальнонародній мові (СУМ, VIII, 500). Атрибутиви у словосполученнях *'пояс кожаний*, *'пояс шк'іра'ній*, *'пасок кожаний*, *'пояс во'їен.ий*, *'пасок во'їен.ий*, *ре^u'мен' сол'дац'киї* указують на матеріал виготовлення поясу або на належність до форми військових.

Для найменування тканого кольорового пояса з китичками в досліджуваних говірках зафіксовано лексему *к'райка*, яка, на думку етимологів, споріднена з псл. **krajь*, що позначає поняття: 'межа', 'кінець', 'берег' (ЕСУМ, III, 73). У досліджуваних говірках полісем *к'райка* реалізує семи 'пояс з китичками', 'мотузка, якою стягують штани у поясі для їх підтримування', 'мотузка, якою підперезують верхній одяг у стані', 'мотузка, якою підперізують сорочку у стані', 'відрізаний вузький кусок тканини', 'смужка тканини, якою обшивають край якось виробу': *к'райка / так йак к'іс'ники запл'їтали / чи до гу'н'ок приши'вали / чи опиши'вали шос* (Мих.), 'мотузка, зсукана із пасом', 'край полотна', 'шматок тканини, який залишився від пошиття виробу', 'мотузка, якою утримується на стані спідниця': *к'райкою ж'інки під'їазували сп'ідни'ц'ї / за'паски* (Сем.). Лексема *к'райка* та її деривати поширені в багатьох українських говірках.

На позначення вузького зсуканого з ниток чи прядива пояса у східноподільських говірках зафіксовано загальноновживані лексеми *оч'кур*, *гоч'кур*, *'гочкур*, *о'ч'кур*, *уч'кур*, *очкур'н'а*, *гочкур'н'а*, *'зав'азка*, *'заўйаз'ка*, *заўйаз'ка*, *ка'нат*, *мо'туз'ка*, *моту'зок*, *шнур*, *шну'рок*, *'зашнур*. Запозичена з тюркської (Фасмер, IV, 180) лексема *оч'кур* і дериват *очкур'н'а* підпорядковуються говірковим особливостям: протетичний приголосний [г] є найбільш поширеним перед початковими [о] та [у].

Як правило, у досліджуваних говірках загальноновживані лексеми є багатозначними: лексема *'зав'язка* (*'заўйаз'ка*, *заўйаз'ка*) позначає семи

1. Невелика мотузка.
2. Пришиті до будь-чого дві вузькі стрічки тканини, які зв'язують: *'заўйаз'ка* *'зам'іс'ц'* *'гуґика* (Нес.).
3. Ремінець, яким зав'язують постолі та обв'язують онучі на нозі.
4. Мотузка, якою стягують штани у поясі для їх підтримання; *мо'туз'ка*: 1. Мотузка, якою стягують штани у поясі для їх підтримання. 2. Ремінець, яким зав'язують постолі та обв'язують онучі на нозі. 3. Мотузка, на яку чіпляють одяг; *моту'зок* 1. Мотузка, якою стягують штани у поясі для їх підтримання. 2. Мотузка, на яку чіпляють одяг: *моту'зок* *'вис'іў* у *'хат'і* / *та* *'в'ішали ш'мат'а* / *ко'лис'ни* *'було шка'ф'іў* *цих* / *а в'ід^m ни^eч'і* до *д'ругой с'ц'іни* *моту'зок* *буў* / *а'бо* *'зам'іс'ц'* *мотуз'ка* *дириў'л'ана* *'палиц'а* / *і о'то* *'в'ішали ш'мат'а* / *шоб во'но ни м'н'алос'а* (Кап.); *шнур* 1. Мотузка, якою стягують штани у поясі для їх підтримання. 2. Мотузка, на яку чіпляють одяг; *ка'нат*: 1. Мотузка, якою стягують штани у поясі для їх підтримання. 2. Мотузка, на яку чіпляють одяг; *ш'ворка*: 1. Мотузка, якою стягують штани у поясі для їх підтримання: *ш'ворку за'т'агували у спор'т'іўн'і шта'ни* (Доб.). 2. Мотузка, на яку чіпляють білизну: у *'хат'і* *ч'іп'л'айут ш'ворку* / *шоб шос' су'шити* / *шос' по'в'ісити* (Пуг.); *на'т'агнута ш'ворка* / *шоб 'в'ішати 'вешч'і су'шити* (Новос.). 3. Тонка мотузка: *ш'ворка* / *це в'іроўка* / *йа'ку зашну'ровуйут у зана'в'еску* (Ул.); *ш'ворку ч'іп'л'айут на 'в'ікна* / *д'вер'і* / *шоб ч'іп'л'ати ш'тори* (Пуг.). 4. Зашморг, призначений для стягування чого-небудь: *тор'бинку с'ц'агуйут ш'воркойу* (Кам.). 5. Груба мотузка, зсукана з прядива: *ш'ворка* / *це моту'зок с п'рад'іва* // *ко'рову ўйазували* / *ти'л'ата 'тойу ш'воркойу* (Тауж.). 6. Ремінець, яким зав'язують постолі та обв'язують онучі на нозі: *ў постолі за'т'агували ш'ворку і об'язували 'ноги* (Зел.); *шну'рок*: 1. Мотузка, якою зашнуровують взуття. 2. Ремінець, яким зав'язують постолі та обв'язують онучі на нозі. 3. Мотузка, якою стягують штани у поясі для їх підтримання; *'пойас*: 1. Смужка тканини, що пришивається

до верхньої частини спідниці чи штанів. 2. Довга смуга тканини для підперізування одягу в стані. 3. Довга шкіряна смуга із пряжкою для підперізування одягу в стані. 4. Широкий матерчатий пояс, який використовують для лікування спини. 5. Мотузка, якою стягують штани у поясі для їх підтримання. 6. Довгий вузький шматок тканини для сповивання немовляти; *насок*: 1. Смужка тканини, що пришивається до верхньої частини спідниці чи штанів. 2. Довга смуга тканини для підперізування одягу в стані. 3. Довга шкіряна смуга із пряжкою для підперізування одягу в стані; *очкур*: 1. Мотузка, якою стягують штани у поясі для їх підтримання: *очкур*ом с'у'агували шта'ни і за'рут'ували шну'рочок на 'палічку (ВТ); *захаз'іу'ваўс'а* / *шо шта'ніў ні'ма ї очкур ур'ваўс'а* (Мит.). 2. Ремінець, яким зав'язували постели та обв'язували онучі на нозі.

Отже, проаналізовані назви поясів відзначаються складною семантичною структурою, фонетичними модифікаціями, різною мотивацією, сягають праслов'янської епохи (*крайка*, *пойас*, *зав'язка*), запозичені з інших мов: польської (*насок*), грецької (*канат*), тюркських мов (*очкур*). Більшість проаналізованих найменувань є багатозначними.

Визначальними для номінації пояса у східноподільських говірках є такі мотивовані ознаки:

а) матеріалом виготовлення: *пойас тка'невий*, ~ *трико'тажний*, ~ *трап'чаний*, ~ *трап'л'аний*; *насок матир'чатий*, ~ *ма'терчастий*, ~ *трап'л'аний*, ~ *трап'я'ний*, ~ *трап'чаний*, *пойас кожаний*, ~ *шк'іра'ний*, *насок кожаний*;

б) професією того, хто носить атрибут: *пойас во'йен.ий*, *насок во'йен.ий*, *ре'мен' сол'дац'кий*;

в) шириною: *шну'рок*, *ш'ворка*, *моту'зок*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабий Ф. И. Бытовая лексика говорів середнього басейна Горини (названня одягу, обуття та головних уборів) : дисс.... канд. філол. наук : 10.02.02 / Бабий. – Ужгород, 1985. – 228 с.
2. Бичко З. М. Назви одягу та взуття в наддністрянському говорі / З. М. Бичко // Діалектологічні студії. 1. Мова в часі і просторі : збірник на пошану Дмитра Гринчишина / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – С. 276 – 281.
3. Гримашевич Г. І. Номінація одягу та взуття в середньополіському діалекті : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / Гримашевич Галина Іванівна. – К., 2003. – 532 арк. : іл.
4. Дерке М. Ж. Назви одягу в угорських говорах Закарпаття : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.09 / Дерке Магдалина Жигмондівна. – Ужгород, 2002. – 184 с.
5. Клименко Н. Б. Назви одягу в східностепових говірках Донеччини : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Клименко Наталія Борисівна. – Донецьк, 2001. – 400 с.
6. Лисиченко Л. А. Архаїчні назви одягу в східнослобожанських говірках // Семасіологія і словотвір. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 336-342.
7. Матейко К. Український народний одяг. Етнографічний словник. – К., 1996. – 195 с.
8. Никончук М. В. Назви одягу і взуття правобережного Полісся. – Житомир, 1998. – 230 с.
9. Пашкова Н. І. Назви одягу в українських говорах Карпат (структурно-семантична, генетична та ареальна характеристика) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Пашкова Надія Ігорівна. – К., 1999. – 227 с.
10. Пономар Л. Г. Назви одягу Західного Полісся – К., 1997. – 182 с
11. Щербина Т. В. Середньонаддніпряно-степове діалектне порубіжжя у світлі ізоглос : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Щербина Тетяна Василівна. – К., 2003. – 341 с.

ДЖЕРЕЛА

Березовська – Березовська Г. Г. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках / Г. Г. Березовська. – Умань : Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. – 348 с.

Гримашевич – Гримашевич Г. І. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок / Г. І. Гримашевич. – Житомир : Північноукраїнський діалектологічний центр Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2002. – 184 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982 – 2006. – Т. 1 – 5.

СУМ – Словник української мови: В.11-ти т. – К.: Наук. думка, 1970–1980.– Т. 1–11.

Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева ; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. – 2-е изд., стереотип. – М. : Прогресс, 1986 – 1987. – Т. 1 – 4.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВТ – Великі Трояни Ульяновський р-н Кіровоградська обл.

Доб. – Добра Маньківський р-н Черкаська обл.

Зел. – Зеленьків Тальнівський р-н Черкаська обл.

Кам. – Кам'янки Теплицький р-н Вінницька обл.

Кап. – Капітанка Голованівський р-н Кіровоградська обл.

Мит. – Митків Гайсинський р-н Вінницька обл.

Мих. – Михайлівка Гайсинський р-н Вінницька обл.

Нес. – Нестерівка Маньківський р-н Черкаська обл.

Новос. – Новоселівка Котовський р-н Одеська обл.

Пуг. – Пугачівка Жашківський р-н Черкаська обл.

Сем. – Семенки Немирівський р-н Вінницька обл.

Тауж. – Таужне Гайворонський р-н Кіровоградська обл.

Ул. – Ульяновка Ульяновський р-н Кіровоградська обл.